

MYKOLO ROMERIO UNIVERSITETAS

Tomas Blinstrubis

VALSTYBĖS IR BAŽNYČIOS  
KONSTITUCINIŲ SANTYKIŲ  
PROBLEMINEIAI ASPEKTAI

Daktaro disertacija  
Socialiniai mokslai, teisė (01 S)

Vilnius, 2012

Disertacija rengta 2007–2011 metais Mykolo Romerio universitete.

*Mokslinis vadovas:*

Prof. dr. Juozas ŽILYS (Mykolo Romerio universitetas, socialiniai mokslai, teisė – 01 S) (2011–2012)

Prof. dr. Gediminas MESONIS (Mykolo Romerio universitetas, socialiniai mokslai, teisė – 01 S) (2008–2011)

Mokslinis konsultantas:

Prof. dr. Gediminas MESONIS (Vilniaus universitetas, socialiniai mokslai, teisė – 01 S) (2011–2012)

**Disertacija ginama Mykolo Romerio universiteto Teisės mokslų krypties taryboje:**

*Pirmininkas*

Prof. dr. Vytautas SINKEVIČIUS (Mykolo Romerio universitetas, socialiniai mokslai, teisė – 01S)

*Nariai:*

Prof. dr. Armanas ABRAMAVIČIUS (Vilniaus universitetas, socialiniai mokslai, teisė – 01S)

Prof. dr. Egidijus KŪRIS (Vilniaus universitetas, socialiniai mokslai, teisė – 01S)

Prof. dr. Virgilijus VALANČIUS (Mykolo Romerio universitetas, socialiniai mokslai, teisė – 01S)

Prof. dr. Vigintas VIŠINSKIS (Mykolo Romerio universitetas, socialiniai mokslai, teisė – 01S)

*Oponentai:*

Prof. habil. dr. Mindaugas MAKSIMAITIS (Mykolo Romerio universitetas, socialiniai mokslai, teisė – 01S)

Prof. dr. Dainius ŽALIMAS (Vilniaus universitetas, socialiniai mokslai, teisė – 01S)

Disertacija bus ginama viešame Teisės mokslų krypties tarybos posėdyje 2012 m. kovo 21 d. 14 val. II-230 aud.

Adresas: Ateities 20, LT-08303 Vilnius, Lietuva

Disertacijos santrauka išsiuntinėta 2012 m. vasario 20 d.

Disertaciją galima peržiūrėti Lietuvos nacionalinėje Martyno Mažvydo (Gedimino pr. 51, Vilnius) ir Mykolo Romerio universiteto (Ateities g. 20, Vilnius) bibliotekose.

Tomas Blinstrubis

**THE PROBLEMATIC ASPECTS  
OF CONSTITUTIONAL RELATIONS  
OF THE STATE AND THE CHURCH**

Summary

**The scientific problem.** The connecting baseline of the research is implied by the relations of the state and the church (although the title of this work includes the term “the church” in singular, this is justified by the fact that the Constitutional Court in its jurisprudence has formulated the *principle of separateness of the state and the church*, thus in a comparative aspect it can be used *pars pro toto* for all churches and religious organizations) in a historic, historic-comparative and relevant comparative and national-jurisprudence aspects. The *legally absolutely* non-questionable fundamental basis of the work is that the relations of the state and the church are (and must be) completely subordinated *ius supremum*, i.e. to the Constitution as the legal act expressing the social contract and to its indivisible jurisprudence Constitution. This axiom is the basis for the main theses of the work, its contents and conclusions and presupposes *the direction of the work*, i.e. it falls exclusively within the field of constitutional (national) law. It has nothing in common with the canon law etc., but its *interdisciplinary nature* is expressed through considered historic, philosophic, sociologic, and religious research contexts of the problems analyzed in the work. The axiom also determines the *problematic aspects*, arising from interpretation and implementation of constitutional provisions (explicit and implicit principles and norms). Thus the legal problems analyzed in the work are connected under one fundamental issue: what is / should be the content of the constitutional relations of the state and the church, and the specific model of such relations in Lithuania?

Although the title of the work clearly includes the subjects of the relations – *the state and the church*, for the previously mentioned reasons this work implies a wider field of research than the constitutional *relation*: “*the institution of state*” – “*the institution of church*.” Nevertheless, the extent of the legal problems analyzed in the work is narrowed down to a few relatively independent but closely interrelated groups of questions. The necessity for categorization into such groups is presupposed by the very title of this work. The *first* group includes the questions arising from the analysis of theoretic understanding of

the constitutional relations of the state and the church and the identification of these relations within the system of law.

In methodological consideration of constitutional law as the highest paradigm of law of the state, the constitutional law of the relations of the state and the church (the constitutional church and religion law, in short – constitutional law of the church) is attempted to describe as a complex institute of the Lithuanian constitutional law. The second group of questions includes the historic aspects of the constitutional relations of the state and the church, in Lithuania and comparatively. These questions are not distinguished into a separate chapter but are analyzed throughout the work as the necessary element of analysis of the problematic aspects of the state and the church relations. In other words, from the retrospective and prospective approach it is attempted to evaluate the necessity of analysis of problematic aspects of the state and the church relations. In other words, from the retrospective and prospective approach it is attempted to evaluate the relevant problems of the regulation of the state and the church relations (and its non/implementation). The *third* group of problematic questions is related exclusively with the institutional context of the considered relations – the concept of secular state and its purposes, its jurisdictional basis and church registry and awarded recognition, at the same time, with the concept of the church itself and issues of its legal status. The result that summarizes the research is the solution for constitutional identifying problem of the state and the church institutional relations model. Finally, the *forth* group of problematic questions includes the issues underlined throughout the work on the fundamental human rights and the sovereignty of the nation, so far as it is connected with the fields of religion and life views. Fundamental rights, *in primis* the freedom of religion, are the basis for the relations of the state and the church, and the sovereignty of the nation is the constituent element of the relations of the state and the church.

Such a division of the research problematic facilitates a presumption on which this work is based: the relations of the individual and the nation – church – state must be subordinated to one highest law, which harmonizes the interrelation of these elements – the Constitution. Thus the analysis of the research problematic cannot be separated from the issues that determine the *relevance of the topic*: 1. What are the factual relations between the state and the church? (this question is raised only to a certain extent). 2. What is the relevant legal order, *in primis* the constitutional order in the field of the relations of the state and the church? 3. What is the model of the relations of the state and the church to be aimed at?

**The relevance of the topic.** Answers to the issues raised are submitted in accordance with the terminology taken from Constitutions, Constitutional

jurisprudence, Constitutional law theory, Constitutional dogmatism, thus the front line configuration is “the state and the church“ and not “the Church and the state“, as provided for under the canonistic theory. From the constitutional law position, the issue for the research work’s relevance should be formulated in the following way: which is the subject of the relations has the “real” decisive power in the community of the state? This point of the intersection was evaluated differently by various constitutionalists, but only the Constitution entrenches *suprema potestas* with all inherent consequences and the final answers are provided by *auctoritate ratiōnis* of the constitutional justice institution. If the decision making power is the state power arising from the constitutive authority, then the most relevant problem of the constitutional law (of church) should be discussed – the *limits of the state power* in respect of *religious autonomy* or *self-determination* of a person and unions or persons (churches and religious organizations). The consideration and solution of this constitutional problem has always been, is, and will be relevant dimension of each state community’s legal, political, and social life.

Perhaps not as strongly as before, but faith, convictions, life views of persons, are still very important forms of expression of personal life within state community, and its determinants within the [legal] culture. Thus the non-describable and in legal sense, absolute *forum internum* of a human being expresses the “philosophy” of person’s life, his/her relations with the final purpose. For instance, Article 169 (1) of Vaud canton (Switzerland) Constitution provides for the fundamental principle “The state takes into consideration the spiritual dimension of human being,”<sup>1</sup> and Article 97 (1) of Neuchâtel canton (Switzerland) Constitution adds to the identical phrase “[...] for the value of public life”<sup>2</sup>. However, all this relation between person’s belief, life views and state’s requirements and its purposes is problematic, because a separate person’s belief, views on life predetermine his/her expressed (*forum externum*) relation with the state (state authority), its law, and community. There are many variations of this relation but two extreme forms – death for the state in the context of heroic actions (according to *K. Jaspers*, in the face of critical situations for the state) and death for the state in the context of a terrorism actions inspired by religious fanaticism – leave a significant trace for the state [or even international]

---

<sup>1</sup> Constitution du canton de Vaud du 14 avril 2003. *Übersetzung*: Verfassung des Kantons Waadt vom 14. April 2003 (Stand am 8. Dezember 2010). *Systematische Sammlung des Bundesrechts* SR 131.231.

<sup>2</sup> Constitution de la République et Canton de Neuchâtel du 24 septembre 2000. *Übersetzung*: Verfassung von Republik und Kanton Neuenburg vom 24. September 2000 (Stand am 29. September 2011). *Systematische Sammlung des Bundesrechts* SR 131.233.

community's life. The Nation and the State is not indifferent in respect to which churches and religious organizations or unions of persons under the name of such organizations are active in it and proclaim their doctrines, because legal units of religious nature can facilitate the development of civil view of their members to the state and its law, but also can disseminate hatred to the state's constitutional order and the system of constitutional values. Sometimes the church can play an important role even for the survival of the state and restoration of independence, as happened, for instance, with the Latin Catholic Church in Lithuania or Poland during the period of occupation. On the other hand, it may be treated as the enemy of the state's legal values and sovereignty, as for instance the same Roman Catholic Church during the revolution and post revolution period in France, Great Britain etc. Thus the state constantly undertakes evaluation on relevance and legal regulation with religious corporations and religion overall, and provides the limits for its authority in respect of the expression of person's faith and convictions. Various models are available, but under conditions of democracy, the legal order is administered in accordance with the Nation and the judicial authority is included as the guarantee of the protections of these constitutional values.

**The research purpose and objectives.** The axis of this work is the Constitution, thus it attempts to reveal the contents of the constitutional provisions, the analysis which is often avoided by lawyers in Lithuania, in contrast to many Western countries. Thus in order avoid a situation where provisions of the Constitution related to religion or church are becoming "sleeping" provisions in the *scientific-doctrinal point of view*, the *work purpose* is raised to analyze certain defined [problematic] aspects of the state and the church relations within the "orbit of the gravitational field" of constitutional law sources (at least in this context, the actuality of the work in Lithuania should not even be proven). Therefore, the *final purpose of the research is*: after revealing the constitutional regulation of the relations of the state and the church, to identify the specific model of the relations of the state and the church, or the type of the secular state in Lithuania.

With the view of the formulated purpose, the work aims at these *objectives*:

- With the view of theoretic development of the concept of constitutional relations and their features in comparison with legal relations, to provide a basis for identification of the constitutional concept of the state and the church institutional relations and place within the system of law of Lithuania;
- Through complex analysts of the constitutional concept of the state and the church, in theoretic-historic-comparative perspective, *in primis* through analysis of constitutional principles, to reveal some of the aspects of

independence, distinguishing and interaction of these two constant participants of constitutional relations;

- Within wider constitutional context of the institutional relations of the state and the church, to aim at theoretic discovery of the constituent – determinative significance of human fundamental rights and nation sovereignty for the development of these relations.

The work purpose and objectives identified allow formulating the *research hypothesis* that the Constitution of Lithuania entrenches the cooperative relations model of the relations of the state and the church, based on non- laïcité interpretation of state secularity.

**The scientific novelty of the research, the relation of this research with the research undertaken in Lithuania and globally.** This research does not claim for a total novelty in Lithuania, and in the context of Western Europe, it is only significant as one work of a thousand legal science research papers, because the Western law doctrine and legal jurisprudence have analyzed all aspects considered in the research paper (except for some specific questions) in different aspects for many times and for many ages. The Western legal bibliography on the topic of the state and the church relations and religious freedom includes scientific literature of such volume that can never be physically comprehended. In this regard, the Lithuanian public law research shows a delay of a hundred year, mostly due to historic circumstances of occupation. Despite this objective fact, the work also aims at analysis of some issues that have not been analyzed in works of foreign law scientists (constitutionalists), for instance, questions related to distinguishing constitutional and legal relations (and the effect on the constitutional *ius ecclesiasticum* concept), with the constitutional problem of interrelation of the church and the state jurisdictions, which has been to a certain extent analyzed by *E. Kūris*, *G. Mesonis*, *E. Šileikis*. In principle, this paper does not deviate from the conceptual framework laid down by these authors.

Therefore, the work is relatively new in the context of the Lithuanian legal science because during the period of independence, a few legal science works have been published in the field of relations of the state and the church and freedom of religion. The first author who analyzed the historic aspect of the considered relations in his extensive works was *J. Machovenko*. This author analyzed the legal system of the Grand Duchy of Lithuania, revealed the features of legal relations of the state and the church, the jurisdictional problems of church and secular courts, and the features of legal status of persons of various confessions in accordance with the pluralist law of the Grand Duchy of Lithuania. The features of the relations of the state and the church entrenched in the first Constitutions of the Republic of Lithuania (1918-1940) and the relevant fundamental rights to a certain extent have been analyzed in works of *M. Maksimaitis*. This work

also relies on the manuscript of unpublished article of J. Žilys “Freedom of consciousness and the Church,” which analyzes the legal transformation of the period of Movement and Restoration of Independence. In the context of emergence and development of the Western legal tradition under the influence of the church, the work relies on the book “Law and revolution” by H. J. Berman, which is an authoritative research work for anyone aiming to analyze certain periods of the history of law. Obviously the translations of the main works in the field of sociology of religion by the lawyer M. Weber into Lithuanian language cannot be forgotten and they are also relied upon, although not extensively. As partly shown above, historic and comparative aspects are interrelated with the constitutional regulations on fundamental human rights and relations of the state and the church in Lithuania, and thus are not analyzed separately.

G. Mesonis has analyzed the issues of the relevant problems of relations of the state and the church in Lithuania. His legal article in Lithuanian language “Certain constitutional aspects of relations of the state and the church” („*Kai kurie konstituciniai valstybės ir bažnyčios santykių aspektai*“ (*Konstitucinė jurisprudencija*. 2008, 2(10)) is considered as “the pioneer” in the doctrine of the Lithuanian constitutional law. The paper for the first time provides a scientific evaluation of the principles of separateness of the state and the church, recognition of traditional and other churches and religious organizations, formulated in the jurisprudence of the Constitutional Court. The author critically evaluates the traditional “non-revocability” doctrine. This dissertation works on that idea to a certain extent. The author of this research paper also relies on other works of G. Mesonis which touch upon the topics relevant for this work. It is important to mention the works of E. Kūris which provide fragmental analysis of the relevant topics. Most significant however is the concept of a secular state, systemically (and for the first time in Lithuania) provided for by this author, and the new paradigm of constitutional law, which is in principle adhered to in this work. Another important article in this regard is written in German by E. Šileikis “Freedom of religion from the point of view of the legislature and the Constitutional Court of the Republic of Lithuania” (“*Die Religionsfreiheit aus der Sicht des Gesetzgebers und des Verfassungsgerichts der Republik Litauen*”)<sup>3</sup>. It is necessary to stress that this work of E. Šileikis, together with fragments of the state and the church relations and the freedom of religion in his other works is part of significant and whole concept, which partly correlates with the ideas of

<sup>3</sup> Sileikis, E. Die Religionsfreiheit aus der Sicht des Gesetzgebers und des Verfassungsgerichts der Republik Litauen. In *Religionsfreiheit in Mittel- und Osteuropa zwischen Tradition und Europäisierung* (Hrsg. Manssen, G.; Banaszak, B.). *Regensburger Beiträge zum Staats- und Verwaltungsrecht*. Band 4. Hrsg. Manssen, G. Frankfurt am Main: Peter Lang, 2006.



the research undertaken by this dissertation (one of which is that the Lithuanian Constitution entrenches the model of parity of the state and the church). Other separate publications and articles may be listed, which have not influenced this research but they are significant for science of constitutional law of Lithuania: first of all, conference materials, especially presentations of the Constitutional Court<sup>4</sup>; some aspects of the relations of the state and the church and freedom of religion have been analyzed by R. Ruškytė, M. Lankauskas, V. Vaičaitis, reviews have been written by A. Matijošius, V. Lubauskas. It should be mentioned that some of the authors have considered certain very specific questions related on freedom of belief and consciousness, for instance, R. Jurka focused on immunity of priests in criminal procedure and V. Sinkevičius – on the understanding of consciousness of the members of the Parliament (Seimas).

Thus it can be claimed that in the current Lithuania only a few lawyers have analyzed the problems of constitutional relations of the state and the church and freedom of religion. However, during the period of 1918-1940 in the Republic of Lithuania there had not been many research works in this area either. The first author who submitted valuable commentaries to constitutional provisions was M. Römeris (his works are relied upon in this research paper), and other authors mostly concentrated on the problems of church marriages and civil marriages. In emigration, the issues of faith and freedom of consciousness have been fragmentally analyzed by K. Račkauskas and others, the dissertation of S. A. Bačkis which focused exclusively on concordant of Lithuania and the Holy Seat. Thus it can be stated that this is the first research at the level of a dissertation aimed at the *constitutional* relations of the state and the church.

In order to substantiate the ideas of this dissertation and to reach the aimed results, the works of Western Europe<sup>5</sup> (German law) scientists have been relied on. These works analyze different fundamental rights aspects of the state and church relations and religion and life view. Among these authors, these names should be distinguished: E.-W. Böckenförde, C. D. Classen, F. Hafner, K. Hesse,

---

<sup>4</sup> Lithuanian Constitutional Jurisprudence in the Area of Freedom of Religion and Beliefs. In *Constitutional Jurisprudence in the Area of Freedom of Religion and Beliefs. XI<sup>th</sup> Conference of the European Constitutional Courts*. Volume II. Warsaw: Trybunał Konstytucyjny, 2000, p. 477–491. The manuscript of this presentation in Lithuanian „Konstitucinė jurisprudencija religijos ir įsitikinimų laisvės srityje“ is in the library of the Constitutional Court. Ruškytė, R. Legal Aspects of Religious Freedom. *Legal aspects of religious freedom: international conference, September 15 and 18, 2008*. Ljubljana: Office of the Government of the Republic of Slovenia for Religious Communities, 2008, p. 149–198. These presentations only summarize constitutional jurisprudence and regulation of ordinary law in the field of freedom of religion, thus the work does not rely on them.

S. Huster, P. Karlen, W. Kälin, P. Kirchhof, D. Kraus, G. Nay, K. Sahlfeld, Ch. Walter, Ch. Winzeler, R. Zippelius and others. All of these authors provide an extensive analysis of freedom of religion as a fundamental human right, sufficiently wide analysis of aspects of state recognition of churches and religious organizations as public law corporations; and analyze the historic context of the relations of the state and the church. This dissertation's research, in comparison with the mentioned authors, relies more heavily on the comparative method and focuses on more constitutions of foreign states; it provides a more extensive consideration of the understanding of constitutional relations of the state and the church; the relevant aspects of the concept of "the state" and the concept of "the church" are analyzed from a wider point of view (in a sense of constitutional law sources); it aims at analysis of interrelation of jurisdiction of church courts and state courts; the doctrine of "traditional" churches and religious organizations is analyzed; the principle of a secular state is more thoroughly considered (the mentioned authors write little about it, and focus more thoroughly on the neutrality of state religion and life views).

In general it must be stated that the results reached by this research *can be assessed as reliable* because they arise out of the further development of fundamental constitutional ideas entrenched in Lithuanian and global constitutional law sources and the most authoritative legal science works.

**The structure of the work and research methodology.** The introduction describes the target problems of the research, its relevance, its purpose and objectives, the hypothesis, scientific novelty of the research, sources and relation with research undertaken in Lithuania and globally, reliability of research results and relation with defended statements, research methodology and structure of the work. The *first chapter* on theoretic part formulates the base research presumptions and main statements on the reasons for considering the state and the church relations as constitutional relations; it shows that such definition legally is not easy to substantiate. The *second chapter*, in accordance with the new constitutional law paradigm, aims to "find" the place of the relations of the state and the church within the system of law. The *third and fourth chapters* focus on revealing the concepts of the state and the church. The concept of the state is revealed only through its objectives in relation to religions and churches and their members, and the concept of the church is determined by constitutional law sources. The *fifth chapter* provides a thorough analysis of problems of the legal status of churches and religious organizations as public legal persons; it aims at revealing the contents of constitutional provisions on establishing traditionalism of churches and religious organizations and state recognition; the problems of the limitations of subjectivity and self-regulation of churches and religious organizations are analyzed. The *sixth chapter* focuses on the contents

of the main constitutional principles on relations of the state and the church, analyzes the problem of secular state's nature and the model of the relations of the state and the church in Lithuania. In the end of the work, *conclusions* are made and *recommendations* are provided.

The rules of methodology that provide the basis for this work have been chosen in accordance with the targeted purpose of the research and its particular objectives. The search for the processes of development, transformation and constitutionalization of the legal relations of the state and the church does not allow using only strict juridical methodology. It is necessary (to a certain degree) to look at the essence of the matters from positions of philosophy, sociology of law, and in certain cases – to use the knowledge employed by religious science. Nevertheless, the main methodology used in the work is the *classic doctrinal legal research methodology*, because the fundamental basis of the work consists of constitutions of Lithuania and other countries [and other legal acts], constitutional jurisprudence. Inasmuch as it is relevant for the research, the author analyzes the Constitutions of Lithuania, Ireland, Austria, Spain, Italy, USA, Canada, Liechtenstein, Norway, France, Germany, all twenty seven valid Constitutions of Switzerland (at the level of the federation and cantons) etc., and acts of constitutional importance, as well as historic (not currently valid) constitutions. The choice of the research problem and targeted research results was essentially influenced by the jurisprudence formulated by Lithuanian, German, Swiss constitutional justice institutional acts. Thus research rules on methodology resulted not only in the choice of theoretic sources, but also the choice to focus on constitutional law as the source of highest law. Therefore, although the work is of *theoretic nature*, but the analysis of legal acts, in particular Constitutions, and also constitutional jurisprudence and other courts' jurisprudence is making this work relevant also from the point of view of legal practice.

In this respect, the relations of the state and churches and religious organizations [and also the state's relation with religion overall) are first of all analyzed from the *constitutional positions*, and sociologic, philosophy, and even historical and other ways of cognition of law can only be supplementary, although undeniably important in order to understand constitutional regulation, and constitutional jurisprudence. However, this work also employs the method of *interview*, while talking with V. Aliulis, the head of a working group on draft law of the Law on freedom of consciousness, later – the Law on religious communities and associations. The Constitutional Court of the Republic of Lithuania has stated repeatedly the necessity for application linguistic and different other *methods of interpretation of law* (at the same time the Court has not provided any conclusive list) for interpreting law, *in primis*

the Constitution. The Constitution of the Republic of Lithuania and current or historical constitutions of other states and entities of state nature (e.g. cantons of Switzerland) are the main source of this scientific research, thus the position of the Constitutional Court on a wide circle of methods for interpreting law is especially relevant. Moreover, most of the methods named by the Constitutional Court are also classical [*legal*] *scientific methods*: systemic, logic, teleological, historic, and comparative. The latter method was the latest to join *quadriga* of classic scientific methods but it is significant for this research and has been often used, because from the perspective of comparative law, it is easier to understand the [national] constitutional law and its problems, it provides wider possibilities for its interpretation. In addition, comparative legal research cannot be divided from philosophy of law, history of law, and sociology of law. Comparative constitutional law uses a certain chain of methodological steps: *determining (identifying) – understanding – comparing*<sup>5</sup>. Thus this work first of all analyzes the models of relations of the state and the church in different constitutional systems of counties, development of constitutions, constitutional law doctrine, and dogmatic in the context of the state relation with religion and religious corporations, and this more fundamental comparison of these systems is an object of *macro-comparativism*. However, this work comparative aspects focus on separate problems of relations of the state and the church, separate constitutional institutes of certain relations of the state and the church, the state and religion, and this is already an object of *micro-comparativism*<sup>6</sup>. Both levels of comparativism in this work cannot be divided because ignoring their mutual interrelation might lead to wrong conclusions, failure to see the whole complex of a specific problem and its relation with constitutional wholeness. Comparative constitutional law in general is the “science of culture” as a legal text cannot be distinguished from its cultural context, because the law overall is *social engineering*<sup>7</sup>.

**The research results: defended statements and conclusions.** The dissertation defends statements aiming at specific research results, and research conclusions are related to research problems, research objectives and purpose. Thus the *reached results* of the research can be summarized according to the *defended theses*: 1. Relations of the state and the church are [and should be] completely subordinated to the democratic Constitution as a legal act expressing the social contract and to jurisprudence Constitution; 2. Constitutional

<sup>5</sup> Wieser, B. *Vergleichendes Verfassungsrecht*. Springers Kurzlehrbücher der Rechtswissenschaft. Wien, New York: Springer, 2005, p. 42–43.

<sup>6</sup> *Ibid.*, p. 25–26. Zweigert, K.; Kötz, H. *Lyginamosios teisės įvadas*. Translated from German by Gečienė, D.; Nekrošius, V.; Vinkleris, P. Vilnius: Eugrimas, 2001, p. 1–20.

<sup>7</sup> Zweigert, K.; Kötz, H. *op cit.*, p. 54.

ecclesiastical (church) law is a complex institute of the Lithuanian constitutional law; 3. Constitutional religion law is the foundation and purpose of relations of the state and the church, and sovereignty of the nation is the constituent element of relations of the state and the church; 4. The Constitution of Lithuania entrenches cooperation model of relations of the state and the church, based on non- laïcité interpretation of state secularity.

1. *On subordination of relations of the state and the church to the democratic Constitution and jurisprudence Constitution*

1.1. The “prime mover” (*Primum movens*) of ideas of the dissertation research is the understanding of the system of sources of constitutional law and therefore it essentially predetermines the understanding of the *constitutional relations of the state and the church*. The legal system is mono-central, i.e. Constitution-central and because only the Constitutional Court can officially interpret constitutional provisions, there is inasmuch “secular state” in the Constitution as the Constitutional Court has revealed its contents and limits of the scope. Adequately, there is as much freedom of belief, or consciousness, or religion in the Constitution, as the Constitutional Court has explained its sphere of protection and contents. The Constitution-centrism of the legal system in this case also means that the legal systems of religious nature can exist and coexist in the state inasmuch as it is not forbidden by the Constitution, because it does “recognize” them (Article 43 (1) of the Constitution), but it allows them to exist in the national space inasmuch as their effect does not contradict the law, *in primis* Constitution and morality (Article 43 (1) and (6) of the Constitution), thus their legal autonomy cannot be absolute (Article 7 (1) of the Constitution).

1.2. Legal sources of the *constitutional* relations of the state and the church are the same as the sources of constitutional law, the highest law, thus the basis of these relations is not ordinary law. Nevertheless, in certain cases legal regulation dimensions are interrelated, especially regarding law on relations of the state and the church, as a *discipline of law studies* and one of *legal sciences*, and also regarding *state ecclesiastical law*, which consist of both ordinary and constitutional law on relations of the state and the church.

2. *Regarding description of constitutional ecclesiastical law as a complex institute of constitutional law of Lithuania*

2.1. In accordance with distinguishing of constitutional and national law, revealed by the constitutional law theory, works of scientists of the German area, and jurisprudence of the Constitutional Court of

German Federation, we state that *state religion or ecclesiastical law* could include *all (constitutional and ordinary)* state-set legal order, relevant for “ecclesiastical” and “religion” aspects. Meanwhile, the *constitutional religion and ecclesiastical law* should include only the system of legal order of the *[highest] constitutional level* that regulates institutional *constitutional* relations of the state and the church and relevant fundamental constitutional rights.

- 2.2. In accordance with the field of relations regulated according to constitutional law, the paper distinguishes *constitutional ius ecclesiasticum*, as a constitutional institute, or the totality of principles and norms entrenched in the Constitution, *plus* official constitutional doctrine formulated by the Constitutional Court as a certain “fragment” of constitutional law, aimed at connecting institutional relations of the state and the church and related fundamental rights. The law on relations of the state and the church can be seen as a *complex* constitutional institute, first of all due to sufficiently extensive group of constitutional principles and norms, or the whole self-sufficient “identity” of “the subject part” of the constitutional law regulation.
3. *Regarding constitutional law of freedom of religion, as the foundation of relations of the state and the church, and the determinant significant sovereignty of the Nation for development of these relations*
  - 3.1. In most fundamental sense, the basis of existence and activities in the state of the legal persons of *church and religion*, as subjects of fundamental rights, is the corporative freedom of religion guaranteed by a democratic state. The state itself defines the legal status of churches and religious organizations within it, and it does so *inter alia* to maintain the fundamental rights of its members (citizens), in particular, the freedom of religion and peaceful coexistence between different religions and persons of different views, and *ordre public*, which among other things means superiority of the national state’s law, and not church of religious organizations’ law, and *superiority* of the jurisdiction of the state, and not jurisdiction of the church.
  - 3.2. *The right of self-management and autonomy is one of the elements of the freedom of church corporative religion.* However, the right to self-regulation is not absolute at least because churches and religious organizations must respect the principles of the rule of law, in particular comply with the minimum standards in the field of fundamental rights: the *autonomy* of churches and religious organizations is related with administration of its internal activities,

i.e. with these internal management fields, where they have the right independently [under canons] act without consideration of the state's constitutional provisions (purely ecclesiastical acts); *self-management* of church and religious communities relates to administration of its external affairs, i.e. related to external (beyond internal management) acts which cannot be adopted without complying state laws or control (*ecclesiastical legal acts on internal management that have to comply with the state law*); thus it is necessary to talk about *coordinative coexistence of ecclesiastical and state acts*, however, modern legal rule, *inter alia* through challenging by ecclesiastical act in courts, establish superiority over ecclesiastical acts, because laws are valid to everyone.

- 3.3. Nevertheless, in the initial act (the Constitution) the State and the Nation (as the creator of the Constitution) is not completely free in determining any form of the constitutional relations of the state and the church because, first of all, it must comply with universally recognized principles of law. I.e. state's "rule" over religious communities, describing their place and role in the state in a universally sovereign way, is not unlimited, because it *volens nolens* must guarantee the freedom of religion and ensure legal equality of persons and non-discriminatory conditions.
- 3.4. By the act of free determination, the civil Nation establishes a democratic state in relation with religion and its institutionalized forms, i.e. churches and religious organizations, must be the state of freedom, peace, democracy and tolerance, but only on the condition that the churches and religious organizations respect those values and do not act in an anti-constitutional way. The state itself [with the help of the Nation] is neutral in respect of religion and life views, but *paradoxically* must protect and defend *inter-subjective* [not so neutral] system of values of the Nation under the Constitution. It is impossible to ensure in reality the freedoms of a separate person, including freedom of religion, without the state as a certain necessary communal area.
- 3.5. Nevertheless, attention should be paid to the *imperative* of the person's *integration* (not assimilation) to a civil society (which is the *public interest*). This imperative is recently more stressed in the constitutional jurisprudence of Western states. The requirement of integration into the civil society and the state's constitutional order stems at least from the Preamble of the Constitution, striving for "an open, just, and harmonious civil society and State under the rule of

law“ and Article 27 of the Constitution (“a human being’s convictions, practiced religion or belief may not serve as justification [...] for failure to execute laws“) and Article 28 (“while implementing his rights and freedoms, the human being must observe the Constitution and the laws of the Republic of Lithuania and must not restrict the rights and freedoms of other people.“) Moreover, we believe that there is no and cannot be any constitutional conflict between the two constitutional values – *integration of a person into society* and *multicultural and multi-religion society* under Article 43 (1) of the Constitution. On the contrary, a multicultural context further obliges a person to integrate into a specific state’s society in compliance with its values and constitutional order!

4. *Regarding cooperative model of the relations of the state and the church, based on non- laïcité interpretation of state secularity under the Lithuanian Constitution*
  - 4.1. The European Court of Human Rights has factually stated that the state, not being the subject of fundamental rights (in this case, the freedom of religion) can choose the legal methods for protecting the freedom of religion of its citizens, as one of its fundamental rights according to the consistent traditions in that state. Thus the state does not have to and cannot be totally neutral (“sterile”) in a sense of religion of life view, because it “cannot reject culturally accepted and historically rooted value convictions and codes” as stated by the German Federal Constitutional Court. On the other hand however, the state in which human dignity is respected and protected as the highest value, must not ignore fundamental rights of separate persons, in this case, the freedom of belief and consciousness (religion), which is *indivisible* from dignity of the same human being. Therefore, while looking more universally, it can be claimed that the Constitution does not provide for a human *right to life in a secular state* or in a “sterile” area regarding religious or life views.
  - 4.2. The formulation of Article 43 (1) of the Constitution that “the State shall recognise the churches and religious organisations“ *per definitionem* shows that the *secularity of the state* of cooperative contents has been chosen in Lithuania, and the model of relations of the state and the church that is entrenched in the Constitution of the Lithuanian Republic can be described as *mutual independence in one coordinate system* (as the German Federal Constitutional Court has expressed itself), or a coordinative cooperation of the state and the church. This conclusion is based on these facts:



- 4.2.1. The Constitutional Court has formulated the principle of *separateness* of the state and the church and not the principle of separating them. The term “separateness” in this case means that the state authority and church authority are separate (not identical) and that there is a difference between the state and the church as legal subjects, but this term is much “softer” than the principle of separating;
- 4.2.2. The Constitutional Court in its conclusive acts has not clearly revealed the contents of the term “secularity of the state“. The Constitutional Court defines the secularity of the state through the principle of *separateness* of the state and the church, which as stated above, means coexistence of these legal subjects in parity. Thus the Lithuanian interpretation of the state’s secularity is neither strict nor *laïcité*. It is becoming clear why the Constitutional Court *expressis verbis* provided for the principle of secularity of institutions of education and training and not the principle of a secular state. Moreover, Article 43 (5) includes a provision that the “status of churches and other religious organisations in the State shall be established *by agreement or by law*“ (emphasis added by the author of this paper – T.B.);
- 4.2.3. In order to avoid discrimination of churches and religious organizations of the same status, the constitutional provision “the State shall also recognise church registration of marriages” means that the state should recognize both registration of weddings by state-recognized churches and religious organizations, but also decisions of their competent institutions (Article 43 (1) and (4) to *terminate the wedding registered at church*, and consider it a legal basis to initiate the civil procedure of termination of wedding at court;
- 4.2.4. The Constitutional Court has stated in essence that the state recognition of the traditional churches and religious organizations *de iure* (i.e. the state’s act of determination that they are traditional) is unconditional determination of an objective fact (the church or religious organization itself does not need to fulfil any conditions in order to acquire this status) because it does not depend on the state’s will. Therefore Article 43 (1) establishes “the State shall recognise the churches and religious organisations that are traditional in Lithuania.” This provision further mentions conditions

(according to the grammar structure of this part of an article, after comma follows a phrase “and others”) upon fulfilment of which, together with other conditions provided by the ordinary law, *other churches and religious organizations* can see state recognition. However, they do not have the right to require that the Parliament (Seimas) is obliged to grant state recognition after fulfilment of the conditions. Therefore, under the Constitution the state *unconditionally* recognizes only traditional churches and religious organizations in Lithuania, and thus it has to state such recognition to all churches and religious organisations in Lithuania without any exceptions which fall within the understanding of traditionality. The Lithuanian constitutional regulation is different from other states because traditionality is entrenched in the Constitution, and moreover, presumed constitutionally for certain churches, i.e. the state has to determine the traditionality with its act and the churches do not have to prove it.

*SUGGESTIONS.* This work may put forward certain suggestions, from introducing certain church fees in Lithuania, to enable church members paying the fees and facilitating the state’s burden, while the ones who do not want to pay, should always be granted a legal possibility to terminate their relations with the church, and to [radical] change of Article 43 of the Constitution. Nevertheless, these suggestions should still “wait in line” and certain other suggestions are provided further:

1. The aim of the state, as well as of the society’s common welfare, requires ensuring public safety, public order, inter alia religious freedom (or “religious harmony”), i.e. peaceful coexistence of persons of different religions and views on life. Any behaviour of persons that is clearly aimed against these democratic values of the rule of law is incompatible with democratic constitutional order of the state. It can be claimed that this behaviour includes *any* covering of the whole face in public areas, if it is not related with functions of various state-authorized institutions (e.g. face masks worn by police officers, firemen etc. during different operations). Therefore, acts should not name any bases related with religion, sex, nationality and other discriminatory reasons, or any specific terms of head-coverings (they can be both a religious symbol, expressing the belief of the person, but can also be completely unrelated with religion). It has to be provided in an act that is no lower force than a law and it should provide a *general ban of hiding the whole face in public area* (under strict compliance with all constitutional reasons for limiting human rights and freedoms), at least as a

measure to ensure the public safety. This prohibition in no way can be considered as an infringement of the *principle of constitutional equality (equal rights) of persons* because it does not deny the constitutional guarantee of the “natural right of a human being to be treated equally with others” and complies with the purpose and aim of the legal act setting that prohibition. In the same way as the Christian symbol of a cross is accepted in Lithuania, Muslim women can wear head cover in public area (which they do in Lithuania up until now), however, as mentioned before, without full covering of the face, because a person must be recognisable with the view of public safety.

The limits of validity of such a prohibition in a public area can be strictly narrowed down in a few more aspects. A constitutional prohibition to wear head covers that do not cover the whole face or other religious symbols could apply to state and municipal institution servants, officers and other public persons, and educators, lecturers, teachers of institutions of education and training, as well as administrative staff and personnel (thus the freedom of religion is not absolutely unlimited (Article 26 (1) of the Constitution) because its forms of expression must comply with the constitutional values of the Nation and the rights of other persons (Article 26 (4) of the Constitution). Article 40 (1) of the Constitution establishes: “State and municipal establishments of teaching and education shall be secular“ and point 7 of I chapter of the motivational part of the Ruling of 13 June 2000 of the Constitutional Court includes a wider formulation: “ The principle of separateness of the state and the church is the basis of the secularity of the State of Lithuania, its institutions and their activities.“

2. Another suggestion is related to registering of established religious communities and association at the registry of legal persons, in the *same legal form* as the person who establishes them, as practiced in Lithuania. The Supreme administrative court has stated that the *number of traditional religious communities and associations is the matter of autonomy and self-management of churches and religious organisations*, i.e. it stems from their right to freely manage themselves under their canons and statutes. Of course, the religious communities and associations, in accordance with the laws, can entitle their structural divisions under their canons, statutes and other norms. Despite that, the problem is that although, e.g., a traditional church entitles its structural unit as a “*parish*”, the state registers it in a legal form of *traditional religious community or association*. Thus the legal form indicating a structural division of a religious community or association is missing. Therefore in Lithuania there are almost thousand traditional religious communities and associations instead of nine, although the terms of ordinary law “religious communities and associations” do not imply structural divisions of “churches and religious organizations” under the Constitution but are simply equated to them. The

registry of structural units at the registry of legal persons in a legal form of “traditional religious communities and associations” is faulty. Structural units of churches and religious organizations have to be clearly identified not only from their *title* but also from the *legal form*, and if these legal forms are not provided in the laws, this legal gap should be filled. In our opinion, churches and religious organizations in an authentic constitutional sense (corresponding with constitutional understanding of traditionality or not traditional but recognized by the state) should clearly state their local structural divisions as such in their titles. Moreover, the state should also register this structural division with legal person’s rights in such a legal form, which does not equate to the legal form of the mother legal person (as shown in the example of Switzerland where different cult communities of religious communities are public legal persons – church communities).

#### LIST OF SCIENTIFIC PUBLICATION

1. Blinstrubis, T. Constitutional Conception of the Church (Religious Communities) and the Limits of Self-Regulation: Example of Switzerland (II). *Societal Studies*. 2011, 3(1), p. 173–192.
2. Blinstrubis, T. The Principle of State Secularism. *Social Sciences Studies*. 2010, 2(6), p. 139–161.
3. Blinstrubis, T. Peculiarities of Implementing Sovereignty and Freedom to Religion in Constitutional Relations between the State and the Church: Example of Switzerland (I). *Social Sciences Studies*. 2009, 2(2), p. 63–78.
4. Blinstrubis, T. Secularity of the State. *Constitutional Jurisprudence: A bulletin of the Constitutional Court of the Republic of Lithuania*. 2009, 2: 289–320.

## CURRICULUM VITAE

The author finished his studies of legal bachelorship at the University of Law of Lithuanian in 2002. He spent one semester in Christian-Albrechts University (Kiel, Germany) according to the ERASMUS programme in 2001. The same year he undertook an internship in prosecutor's office of Kiel near Schleswig – Holstein federal land court, and Schleswig – Holstein federal land internal affairs ministry (Kiel, Germany).

The author acquired the master's degree from administrative law and procedure program at Mykolas Romeris University in 2006. He defended master's work at the Department of philosophy of law in the field of philosophy of law. For the purposes of writing this work, he undertook internship in Karl-Franzens university (Graz, Austria) in 2005.

The author commenced doctorate studies at the Department of philosophy of law of Mykolas Romeris University in 2007, and in the beginning of 2008 was transferred to the Department of Constitutional law. He undertook two-month internship at the University of Lucerne (Lucerne, Switzerland) in 2008. The author works in the Department of constitutional law: assistant from 2007, and lecturer from 2008.

From 2006 to 2008 the author also worked as lecturer on hourly basis and later – as an assistant lecturer at the Department of law of the Social sciences faculty of Kaunas university of technology.

From 2005 to 2006 the author worked as a legal consultant at VšĮ „Teisinės pagalbos centre“ (the Centre of legal aid) near Mykolas Romeris University, also for some time at the law office of advocate Zenonas Kerutis. From 2002 to 2003 he worked as a lawyer at UAB „Hronas“ and UAB „Altavis“.

Tomas Blinstrubis

## VALSTYBĖS IR BAŽNYČIOS KONSTITUCINIŲ SANTYKIŲ PROBLEMINIAI ASPEKTAI

Santrauka

**Nagrinėjamoji mokslo problema.** Visą tyrimą siejanti bendra probleminė gija yra valstybės ir bažnyčios (šio darbo pavadinime terminas *bažnyčios* vartojamas vienaskaita, ir toks pasirinkimas pateisinamas tuo, kad Konstitucinis Teismas savo jurisprudencijoje yra suformulavęs *valstybės ir bažnyčios atskirumo principą*, todėl šiuo bei lyginamuoju aspektu gali būti vartojamas *pars pro toto* visoms bažnyčioms bei religinėms organizacijoms apibūdinti) santykiai kaip konstituciniai, t. y. aukščiausiosios teisės reglamentuojami santykiai – šių santykių sklaida istoriniu, istoriniu lyginamuoju bei aktuali lyginamuoju ir nacionaliniu jurisprudenciniu aspektais. *Teisiškai absoliučiai* nekvestionuojamas darbo pagrindas yra tai, kad valstybės ir bažnyčios santykiai yra ir turi būti visiškai subordinuoti *ius supremum*, t. y. Konstitucijai, kaip teisės aktui, išreiškiančiam visuomenės sutartį ir nuo jo neatsiejamai jurisprudencinei Konstitucijai. Šia aksioma grindžiamos darbo pagrindinės tezės, o turinys nurodo *darbo kryptį*, t. y. jis yra išimtinai konstitucinės (valstybinės) teisės srities (neturi nieko bendra su kanonų teise ir pan., tačiau jo *tarpdisciplininis pobūdis* pasireiškia per kartkartėmis nagrinėjamą darbo problematikos istorinį, filosofinį, sociologinį ir religijotyrynį kontekstą), taip pat *probleminius aspektus*, kylančius iš konstitucinių nuostatų (eksplicitinių bei implicitinių principų ir normų) aiškinimo, jų įgyvendinimo. Todėl tyrime analizuojamas teisinės problemas vienija esminis klausimas: koks *yra/turi būti* konstitucinių valstybės ir bažnyčios santykių turinys bei konkretus šių santykių modelis Lietuvoje?

Nors darbo pavadinime aiškiai įvardijami santykio subjektai – *valstybė ir bažnyčia*, tačiau dėl jau išvardytų priežasčių šis darbas apima platesnį tyrimo lauką nei konstitucinis santykis: *institucija valstybė – institucija bažnyčia*. Darbe nagrinėjamos kelios sąlygiškai savarankiškos teisinės problemos, tarpusavyje glaudžiai susijusios klausimų grupės, kurių išskyrimo būtinybę suponuoja pats šio darbo pavadinimas. *Pirmoji* – tai klausimai, kylantys iš teorinės valstybės ir bažnyčios konstitucinių santykių sampratos bei šių santykių teisės identifikavimo teisės sistemoje analizės. Metodologiškai vadovaujantis konstitucinės teisės, kaip valstybės aukščiausiosios teisės, paradigma, konstitucinę valstybės ir bažnyčios santykių teisę (*konstitucinę bažnytinę bei religijos teisę* (sntr. *konstitucinę bažnytinę teisę*)) bandoma apibrėžti kaip kompleksinį Lietuvos konstitucinės teisės

institūtą. *Antroji* klausimų grupė – tai istoriniai valstybės ir bažnyčios konstituciniai santykiai Lietuvoje lyginamuoju aspektu. Šie klausimai neišskirti į atskirą skyrių, o nagrinėjami visame darbe kaip būtinas valstybės ir bažnyčios santykių probleminių aspektų analizės elementas. Kitaip tariant, iš retrospektyvinio ir perspektyvinio žiūros taško mėginama įvertinti aktualias valstybės ir bažnyčios santykių reglamentavimo (bei jo neįgyvendinimo) problemas. *Trečioji* probleminių klausimų grupė siejama grynai su instituciniu nagrinėjamųjų santykių kontekstu – pasaulietinės valstybės sampratos ir tikslų, jos jurisdikcijos primato ir bažnyčių registravimo bei teikiamo pripažinimo aspektais, kartu ir su pačios bažnyčios samprata, su jos teisiniu statusu susijusiais klausimais. Visą tyrimą apibendrinantis rezultatas – tai valstybės ir bažnyčios institucinių santykių modelio konstitucinio identifikavimo problemos sprendimas. Galiausiai *ketvirtajai* probleminių klausimų grupei priskirtini visame darbe akcentuojami asmens pagrindinių teisių ir tautos suvereniteto, kiek tai susiję su religijos ir pasaulėžiūros sritimi, klausimai. Pagrindinės teisės, *in primis* religijos laisvė – valstybės ir bažnyčios santykių pamatas, o tautos suverenitetas – konstitutyvinis valstybės ir bažnyčios santykių elementas.

Toks šio tyrimo problematikos išskaidymas išryškina prielaidą, kuria pagrįstas šis darbas: *individuo ir tautos–bažnyčios–valstybės* santykiai turi būti suordinuoti vienai aukščiausiai teisei, kuri harmonizuotų šių elementų sąveiką – *Konstitucijai*. Todėl tyrimo problematikos analizė yra neatsiejama nuo *tyrimo aktualumą* lemiančių klausimų: 1. Kokie yra faktiniai santykiai tarp valstybės ir bažnyčios? (šis klausimas keliamas tik tam tikru mastu). 2. Kokia yra galiojanti teisinė tvarka, *in primis* konstitucinė tvarka valstybės ir bažnyčios santykių srityje? 3. Kokio valstybės ir bažnyčios santykių modelio valstybė siekia?

**Tyrimo aktualumas.** Atsakoma į pateiktus klausimus vadovaujantis *terminija*, kuri paimta iš konstitucijų, konstitucinės jurisprudencijos, konstitucinės teisės teorijos, konstitucinės dogmatikos, todėl „fronto linijos“ konfigūracija yra *Valstybė ir bažnyčia*, bet ne *Bažnyčia ir valstybė* kaip kanonistikoje. Žvelgiant iš konstitucinės teisės pozicijų, darbo aktualumą lemiantis klausimas turi būti formuluojamas taip: „Kuris šių santykių subjektų yra „tikroji“, sprendžiamoji valdžia valstybinėje bendruomenėje?“ Šį susikirtimo tašką įvairūs konstitucionalistai teoriškai įvardijo nevienodai, tačiau tik Konstitucijoje įtvirtinta *suprėma potestas* su visomis iš to kylančiomis pasekmėmis bei konstitucinės justicijos institucijos *auktoritė ratiōnis* pateikia galutinius atsakymus. Jeigu sprendžiamoji valdžia yra iš steigiamosios valdžios kylanti valstybės valdžia, tai būtina aptarti aktualiausią konstitucinės [bažnytinės] teisės problemą – *valstybės valdžios ribas* asmens ir asmenų susivienijimų (bažnyčių ir religinių organizacijų) *religinės autonomijos* arba *avideterminacijos* atžvilgiu. Šios konstitucinės problemos nagrinėjimas bei

sprendimas visada buvo, yra ir bus aktualus kiekvienos valstybinės bendruomenės teisinio, politinio ir apskritai socialinio gyvenimo matmuo.

Asmens tikėjimas, įsitikinimai, pasaulėžiūra galbūt ne taip stipriai kaip anksčiau, bet vis dėlto tebėra labai svarbūs asmens gyvenimo raiškos valstybinėje bendruomenėje, jos [teisinėje] kultūroje determinantai. Taigi tas neapibrėžiamas ir teisine prasme absoliutus žmogaus *forum internum* išreiškia asmens gyvenimo *filosofiją*, jo santykius su galutiniu tikslu. Ne veltui Šveicarijos Vo kantono Konstitucijos 169 straipsnio 1 dalyje įtvirtintas pamatinis principas: „Valstybė paiso žmogaus dvasinės dimensijos“<sup>8</sup>, o Nešatelio kantono Konstitucijos 97 straipsnio 1 dalyje prie identiškos formuluotės dar priduriama: „...vertės visuomenės gyvenimui.“<sup>9</sup> Tačiau šis santykis tarp asmens tikėjimo, pasaulėžiūros ir valstybės reikalavimų bei jos tikslų anaip tol nėra neprobleminis, nes paskiro žmogaus tikėjimas, pasaulėžiūra nulemia jo išreikštą (*forum externum*) santykį su valstybe (valstybės valdžia), jos teise, su bendruomene. To santykio variacijų yra daug, bet du ekstremumai – *mirtis už valstybę* didvyriškais poelgiais įvairių, K. Jasperso žodžiais tariant, valstybei *ribinių situacijų* akivaizdoje ir *mirtis prieš valstybę*, tarkim, įvykdant religinio fanatizmo inspiruotą terorizmo aktą – palieka ryškų pėdsaką valstybinės [ar net tarptautinės] bendruomenės gyvenime. Tauta ir Valstybė nėra indiferentiška atžvilgiu to, kokios bažnyčios bei religinės organizacijos arba tokiu vardu prisidengę asmenų susivienijimai joje veikia, skelbia savo doktrinas, nes religinės prigimties juridiniai dariniai gali padėti ugdyti savo narių pilietišką požiūrį į valstybę ir jos teisę, bet gali ir skleisti neapykantą valstybės konstitucinei santvarkai bei konstitucinių vertybių sistemai. Kartais bažnyčia gali labai daug prisidėti prie valstybės išlikimo ar prie nepriklausomybės atkūrimo, kaip, pvz., Lotynų apeigų katalikų bažnyčia Lietuvoje ar Lenkijoje okupaciniu laikotarpiu. Kita vertus, ji gali būti laikoma valstybės teisinių vertybių bei suvereniteto priešū, kaip, pvz., ta pati Romos katalikų bažnyčia per revoliuciją ar vėlesniais laikais Prancūzijoje, arba radikalioms islamiškosios bendruomenės tikėjimo išraiškos dabartinėje Prancūzijoje, D. Britanijoje ir kt. Todėl valstybė nuolat aktualizuoja, teisiškai reglamentuoja institucinius santykius su religinėmis korporacijomis, apskirtai su religija ir nustato savo valdžios ribas asmens tikėjimo bei įsitikinimų raiškos atžvilgiu. Čia galimi įvairūs modeliai, tačiau demokratijos sąlygomis tei-

<sup>8</sup> Constitution du canton de Vaud du 14 avril 2003. *Übersetzung*: Verfassung des Kantons Waadt vom 14. April 2003 (Stand am 8. Dezember 2010). *Systematische Sammlung des Bundesrechts SR 131.231*.

<sup>9</sup> Constitution de la République et Canton de Neuchâtel du 24 septembre 2000. *Übersetzung*: Verfassung von Republik und Kanton Neuenburg vom 24. September 2000 (Stand am 29. September 2011). *Systematische Sammlung des Bundesrechts SR 131.233*.



sinė tvarka konstituoja ne be Tautos valios, o teisminė valdžia įsitraukia kaip šių konstitucinių vertybių apsaugos garantas.

**Tyrimo tikslas ir uždaviniai.** Šio darbo ašis yra Konstitucija, todėl jame siekiama pabandyti atskleisti turinį tų konstitucinių nuostatų, kurių analizės Lietuvoje, kitaip nei daugelyje Vakarų valstybių, teisininkai privengia. Taigi tam, kad su religija ir bažnyčia susijusios Konstitucijos nuostatos *moksliniu doktrininiu požiūriu* neliktų „miegančios“ nuostatos, šio darbo tikslas – tam tikrus apibrėžtus valstybės ir bažnyčios santykių [probleminius] aspektus analizuoti *konstitucinės teisės šaltinių* „gravitacinio lauko orbitoje“ (šiuo požiūriu darbo *naujumo Lietuvoje* net nereikia įrodinėti). Taigi *galutinis tyrimo tikslas*: atskleidus valstybės ir bažnyčios santykių konstitucinio reglamentavimo ypatumus, identifikuoti konkretų valstybės ir bažnyčios santykių modelį, arba pasaulietinės valstybės tipą Lietuvoje.

Darbe suformuluotam tikslui pasiekti keliami šie *uždaviniai*:

- teoriškai plėtojant konstitucinių santykių sampratą ir tų santykių ypatumus lyginant su teisiniais santykiais, padėti pagrindą konstitucinei valstybės ir bažnyčios institucinių santykių teisės sampratai ir identifikuoti jos vietą Lietuvos teisės sistemoje;

- kompleksiskai nagrinėjant konstitucinę valstybės ir konstitucinę bažnyčios sampratą teorinėje–istorinėje–lyginamojoje perspektyvoje, *in primis* per konstitucinių principų analizę stengtis atskleisti kai kurios šių dviejų nuolatinių konstitucinių santykių dalyvių savarankiškumo, atskyrimo bei sąveikos aspektus;

- apžvelgiamame platesniame konstituciniame institucinių valstybės ir bažnyčios santykių kontekste mėginti teoriškai atskleisti asmens pagrindinių teisių bei tautos suvereniteto konstitutyvinę–determinacinę reikšmę šių santykių tapatumui.

Identifikuotas darbo tikslas ir iškelti uždaviniai leidžia suformuluoti tyrimo *hipotezę* – Lietuvos Konstitucijoje yra įtvirtintas valstybės ir bažnyčios kooperacinio santykio modelis, pagrįstas nelaicistine valstybės pasaulietiško interpretacija.

**Tyrimo mokslinis naujumas, tyrimo santykis su Lietuvoje ir pasaulyje atliktais tyrimais.** Šis tyrimas jokiū būdu nepretenduoja į absoliutų naujumą Lietuvoje, o vakarietiško kontekste tai toli gražu ne naujas teisės mokslinis darbas valstybės ir bažnyčios santykių srityje, kadangi Vakarų teisės doktrinoje ir teisminėje jurisprudencijoje visi tyrime pasirinkti aspektai, išskyrus kai kuriuos specifinius klausimus, įvairiais požiūriais nagrinėti daugybę kartų ir ne vieną šimtmetį. Vakarų teisinėje bibliografijoje valstybės ir bažnyčios santykių bei religijos laisvės tema yra surinkti tokie mokslinės literatūros klodai, kad jų niekada nebus įmanoma aprėpti. Šiuo požiūriu Lietuvos viešosios teisės tyrimuose konstatuotinas šimtmetis atsilikimas, daugiausiai nulemtas istorinių okupacinių

aplinkybių. Nepaisant šio objektyvaus fakto, darbe stengtasi paliesti ir kai kuriuos užsienio teisės mokslininkų (konstitucionalistų) darbuose neaptiktus klausimus, pvz., susijusius su konstitucinių ir teisinių santykių skirtimi (bei jos įtaka konstitucinės *ius ecclesiasticum* sampratai), su konstitucine bažnytinės ir valstybinės jurisdikcijos sambūvio problema. Tai tam tikra apimtimi yra nagrinėję E. Kūris, G. Mesonis, E. Šileikis. Nuo šių autorių sukurto koncepcinio pagrindo šiame darbe iš esmės nenukrypstama.

Taigi darbas yra sąlygiškai naujas lietuviškajame teisės mokslo kontekste, nes Nepriklausomybės laikotarpiu jau yra publikuota keletas teisės mokslo darbų valstybės ir bažnyčios santykių bei religijos laisvės tematika. Pirmiausia istorinį nagrinėjamųjų santykių aspektą savo gausiuose darbuose gana plačiai yra atskleidęs J. Machovenko. Šis autorius, nagrinėdamas Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės teisės sistemą, atskleidžia valstybės ir bažnyčios teisinių santykių ypatumus, bažnytinių bei pasaulietinių teismų jurisdikcijos problemas ir įvairių konfesijų asmenų teisinio statuso ypatumus pagal pliuralistinę Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės teisę. 1918–1940 m. Pirmosios Lietuvos Respublikos konstitucijose įtvirtintų valstybės ir bažnyčios santykių bei relevantiškų pagrindinių teisių ypatumus tam tikru mastu ne viename darbe yra nagrinėjęs M. Maksimaitis. Šiame darbe rankraščio teisėmis panaudotas nepublikuotas J. Žilio straipsnis *Sąžinės laisvė ir Bažnyčia*, kuriame nurodytu aspektu analizuojamas Sąjūdžio ir Nepriklausomybės atkūrimo laikotarpio teisinis virsmas. Vakarų teisės tradicijos gimimo bei tapimo bažnyčios įtakoje nagrinėjimo kontekste yra remiamasi į lietuvių kalbą išversta H. J. Bermanno knyga *Teisė ir revoliucija*, kuri yra autoritetingas darbas kiekvienam, siekiančiam gilintis į kai kuriuos teisės istorijos tarpsnius. Žinoma, negalima pamiršti ir pagrindinių teisininko M. Weberio religijos sociologijos darbų, išverstų į lietuvių kalbą, kuriais, nors ir ne plačiai, tačiau taip pat vadovaujamosi. Kaip jau iš dalies parodyta, šiame darbe istoriniai ir lyginamieji tyrimo aspektai susipina su aktualaus valstybės ir bažnyčios santykių bei asmens pagrindinių teisių konstitucinio reglamentavimo Lietuvoje nagrinėjimu, jie nėra analizuojami atskirai.

Aktualiomis valstybės ir bažnyčios konstitucinių santykių problemomis Lietuvoje yra rašęs G. Mesonis, kurio, kaip teisininko, atskiras mokslinis straipsnis lietuvių kalba *Kai kurie konstituciniai valstybės ir bažnyčios santykių aspektai (Konstitucinė jurisprudencija. 2008, 2(10))* yra tapęs savotišku „pionieriumi“ lietuviškojoje konstitucinės teisės doktrinoje. Straipsnyje pirmą kartą mokslškai vertinami valstybės ir bažnyčios atskirumo, tradicinių ir kitų bažnyčių bei religinių organizacijų pripažinimo principai, suformuluoti Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje. Autorius kritiškai įvertino tradiciškumo „neatsaukiamumo“ doktriną. Šioje disertacijoje G. Mesonio mintis tam tikru mastu pratęsiama, vadovaujamosi ir kitais šio autoriaus darbais, kuriuose paliestos darbai aktualios

temos. Ne mažiau svarbūs E. Kūrio darbai, kuriuose fragmentiškai nagrinėjami su disertacijos tema susiję klausimai, tačiau svarbiausios yra šio autoriaus [taip pat pirmo Lietuvoje] susistemintos pasaulietinės valstybės koncepcija ir naujoji konstitucinės teisės paradigma, nuo kurių šiame darbe taip pat iš esmės nenu-  
tolstama. Svarbus ir E. Šileikio straipsnis vokiečių kalba *Religijos laisvė įstatymų leidėjo ir Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo požiūriu*<sup>10</sup>. Būtina paminėti, kad šis E. Šileikio darbas, kartu su kituose jo darbuose esančiais valstybės ir bažnyčios santykių bei religijos laisvės fragmentais, sudaro visumą reikšmingos koncepcijos, kuri iš dalies koreliuoja su šio disertacinio tyrimo idėjomis. Viena iš jų ta, kad Lietuvos Konstitucijoje yra įtvirtintas valstybės ir bažnyčios pariteto modelis. Galima nurodyti ir pavienius leidinius bei straipsnius, kurie šiam tyrimui nepadarė įtakos, tačiau jie reikšmingi Lietuvos konstitucinės teisės mokslui. Pirmiausia paminėtina konferencijų medžiaga, ypač išskirtini Konstitucinio Teismo pranešimai<sup>11</sup>; kai kuriuos valstybės ir bažnyčios santykių bei religijos laisvės aspektus yra nagrinėję R. Ruškytė, M. Lankauskas ir V. Vaičaitis, recenzijas yra skelbę A. Matijošius ir V. Lubauskas. Būtina paminėti, kad kai kurie autoriai yra nagrinėję labai specifinius su tikėjimo ir sąžinės laisve susijusius klausimus, pvz., R. Jurka dvasininkų imunitetą baudžiamajame procese, o V. Sinkevičius – Seimo nario sąžinės sampratą.

Taigi galime drąsiai teigti, kad dabartinėje Lietuvoje vos keletas teisininkų yra analizavę konstitucinių valstybės ir bažnyčios santykių bei religijos laisvės problemas. Tiesa, ir 1918–1940 m. Lietuvos Respublikoje tokių tyrimų nebuvo daug. Pirmiausia vertingų konstitucinių nuostatų komentarų yra pateikę bei kitus valstybės ir bažnyčios santykių probleminius aspektus nagrinėjęs M. Römeris (jo darbais šiame tyrime taip pat vadovautasi), o kiti autoriai daugiausia analizavo bažnytinės ir civilinės santuokos problemas. Išeivijoje tikėjimo ir sąžinės laisvės

<sup>10</sup> Sileikis, E. Die Religionsfreiheit aus der Sicht des Gesetzgebers und des Verfassungsgerichts der Republik Litauen. In *Religionsfreiheit in Mittel- und Osteuropa zwischen Tradition und Europäisierung* (Hrsg. Manssen, G.; Banaszak, B.). *Regensburger Beiträge zum Staats- und Verwaltungsrecht*. Band 4. Hrsg. Manssen, G. Frankfurt am Main: Peter Lang, 2006.

<sup>11</sup> Lithuanian Constitutional Jurisprudence in the Area of Freedom of Religion and Beliefs. In *Constitutional Jurisprudence in the Area of Freedom of Religion and Beliefs. XIth Conference of the European Constitutional Courts*. Volume II. Warsaw: Trybunał Konstytucyjny, 2000, p. 477–491. Lietuviškas šio pranešimo rankraštis *Konstitucinė jurisprudencija religijos ir įsitikinimų laisvės srityje* yra Konstitucinio Teismo bibliotekoje. Ruškytė, R. Legal Aspects of Religious Freedom. *Legal aspects of religious freedom: international conference, September 15 and 18, 2008*. Ljubljana: Office of the Government of the Republic of Slovenia for Religious Communities, 2008, p. 149–198. Šie pranešimai tik apibendrina konstitucinę jurisprudenciją ir ordinarinės teisės reguliavimą religijos laisvės srityje, todėl darbe jais nesivadovauta.

klausimus fragmentiškai nagrinėjo K. Račkauskas ir kt., reikia paminėti ir jau nurodytą S. A. Bačkio disertaciją, skirtą vien tik Lietuvos ir Šventojo Sosto konordatui. Todėl galima konstatuoti, kad *konstituciniams* valstybės ir bažnyčios santykiams skirtas disertacinis tyrimas yra pirmas toks Lietuvoje.

Šio disertacinio tyrimo idėjoms pagrįsti bei rezultatams pasiekti vis dėlto daugiausia vadovautasi Vakarų vokiškosios erdvės teisės mokslininkų darbais, kuriuose nagrinėjami įvairiausi valstybės ir bažnyčios santykių bei su religija ir pasaulėžiūra susijusių pagrindinių teisių aspektai. Iš tokių autorių atskirai paminėtini: E.-W. Böckenförde, C. D. Classen, F. Hafner, K. Hesse, S. Huster, P. Karlen, W. Kälin, P. Kirchhof, D. Kraus, G. Nay, K. Sahlfeld, Ch. Walter, Ch. Winzeler, R. Zippelius ir kt. Visiems šiems autoriams būdinga tai, kad savo darbuose jie plačiai nagrinėja religijos laisvę kaip konstitucinę asmens pagrindinę teisę; gana plačiai analizuoja bažnyčių ir religinių organizacijų valstybinio pripažinimo viešosios teisės korporacijomis aspektus; nagrinėja valstybės ir bažnyčios santykių istorinį kontekstą. Šiame disertaciniame tyrime, palyginti su minėtais autoriais, labiau vadovaujamosi lyginamuoju metodu, todėl daugiau nagrinėjama užsienio valstybių konstitucijų; plačiau nagrinėjama valstybės ir bažnyčios konstitucinių santykių samprata; platesniu požiūriu, naudojamų konstitucinės teisės šaltinių prasme, aptariami kai kurie relevantiški valstybės ir bažnyčios sampratos aspektai; bandoma analizuoti bažnytinių ir valstybinių teismų jurisdikcijos sambūvio problemą; analizuojama bažnyčių bei religinių organizacijų tradiciškumo doktrina; plačiau nagrinėjamas pasaulietinės valstybės principas (minėti autoriai apie jį rašo mažai, plačiau aptaria valstybės religinį ir pasaulėžiūrinį neutralumą).

Apskritai šiame tyrime pasiekti rezultatai gali būti *vertinami kaip patikimi*, kadangi jie yra Lietuvos ir pasaulio valstybių konstitucinės teisės šaltiniuose įtvirtintų pamatinių konstitucinių idėjų bei autoritetingiausių teisės mokslininkų darbuose iškeltų minčių tolesnis mokslinis plėtojimas.

**Darbo struktūra ir tyrimo metodologija.** *Įvade* apibūdinama tyrimo problematika, aktualumas, jo tikslas ir uždaviniai, hipotezė, tyrimo mokslinis naujumas, šaltiniai ir santykis su Lietuvoje bei pasaulyje atliktais tyrimais, tyrimo rezultatų patikimumas ir santykis su ginamaisiais teiginiais, tyrimo metodologija ir pati darbo struktūra. Teorinės dalies *Pirmajame skyriuje* suformuluotos pamatinės tyrimo prielaidos bei pagrindiniai teiginiai, kodėl valstybės ir bažnyčios santykiai yra būtent konstituciniai santykiai; parodoma, kad tokia apibrėžtis teisiškai nėra lengvai argumentuojama. *Antrajame skyriuje*, vadovaujantis naująja konstitucinės teisės paradigma, valstybės ir bažnyčios santykių teisei bandoma „rasti“ vietą teisės sistemoje. *Trečiasis ir Ketvirtasis skyriai* skirti valstybės sampratai ir bažnyčios sampratai atskleisti. Valstybės samprata atskleidžiama tik per jos uždavinius santykyje su religijomis ir bažnyčiomis bei jų nariais, o bažnyčios samprata yra nulemta konstitucinės teisės šaltinių. *Penktajame skyriuje* plačiai

analizuojamos bažnyčių bei religinių organizacijų, kaip viešųjų juridinių asmenų, teisinio statuso problemos; bandoma atskleisti konstitucinių nuostatų, susijusių su bažnyčių bei religinių organizacijų tradiciškumo konstatavimu ir valstybiniu pripažinimu, turinį; nagrinėjamos bažnyčių bei religinių organizacijų teisinio subjektiškumo ir savireguliacijos ribų problemos. *Šeštajame skyriuje* atskleidžiamas svarbiausių valstybės ir bažnyčios santykius reglamentuojančių konstitucinių principų turinys, analizuojama pasaulietinės valstybės pobūdžio bei valstybės ir bažnyčios santykių modelio Lietuvoje problema. Darbo pabaigoje pateikiamos *Išvados*, formuluojamos *Rekomendacijos*.

Šį darbą grindžiančios *metodologinės nuostatos* pasirinktos atsižvelgiant į iškeltą tyrimo tikslą ir jį detalizuojančius uždavinius. Visuminio ir apibendrinamojo požiūrio į valstybės ir bažnyčios teisinių santykių tapsmo, transformacijų ir konstitucionalizacijos procesus paieškos neleidžia vadovautis vien tik griežta juridine metodologija, o verčia į tai pažvelgti ir iš teisės filosofinių, sociologinių pozicijų, kartais pasinaudoti ir religijotyros mokslo žiniomis. Vis dėlto pagrindinė darbe taikyta metodologija yra *klasikinė doktrininė teisės tyrimo metodologija*, kadangi darbo pagrindas yra Lietuvos ir kai kurių kitų pasaulio valstybių konstitucijų [ir kitų teisės aktų] tekstai, konstitucinė jurisprudencija. Šiam tyrimui reikšmingu aspektu analizuotos Lietuvos, Airijos, Austrijos, Ispanijos, Italijos, JAV, Kanados, Lichtenšteino, Norvegijos, Prancūzijos, Vokietijos, visos dvidešimt septynios galiojančios Šveicarijos (Federacijos ir kantonų) ir kt. konstitucijos bei konstitucinės svarbos aktai, taip pat istorinės (nebegaliojančios) konstitucijos. Tyrimo problematikos pasirinkimui ir pasiektiems tyrimo rezultatams daugiausiai įtakos turėjo Lietuvos, Vokietijos, Šveicarijos konstitucinės justicijos institucijų aktuose suformuluota jurisprudencija. Taigi tyrimo metodologinės nuostatos lėmė ne tik teorinių šaltinių spektro pasirinkimą, bet pirmiausia – patį pasirinkimą koncentruotis į konstitucinės teisės, kaip aukščiausiosios teisės, šaltinius. Taigi, nors dabas yra *teorinio pobūdžio*, tačiau teisės aktų, pirmiausia konstitucijų, taip pat konstitucinės jurisprudencijos ir kitų teismų jurisprudencijos analizė daro šį darbą aktualų ir teisinės praktikos požiūriu.

Šiuo atžvilgiu santykiniai tarp valstybės ir bažnyčių bei religinių organizacijų [taip pat valstybės santykis su religija apskritai] pirmiausia analizuojami iš *konstitucinių pozicijų*, o sociologinis, filosofinis ar net istorinis ir kiti teisės pažinimo būdai gali būti tik pagalbiniai, nors ir nenuneigiamai reikšmingi, kad suprastume konstitucinį reguliavimą ar konstitucinę jurisprudenciją. Tiesa, šiame darbe panaudotas ir *interviu* metodas kalbantis su V. Aliuliu, vadovavusiu darbo grupei, rengusiai Sąžinės laisvės įstatymo, vėliau – Religinių bendruomenių ir bendrijų įstatymo projektą. Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas yra ne kartą pabrėžęs ne tik *lingvistinio*, bet ir įvairių kitų *teisės aiškinimo metodų* (tačiau Teismas nėra nurodęs baigtinio jų sąrašo) taikymo būtinybę aiškinant teisę, *in primis*

Konstituciją. Lietuvos Respublikos Konstitucija ir kitų valstybių bei valstybinio pobūdžio darinių (pvz., Šveicarijos kantonų) istorinės bei galiojančios konstitucijos yra pagrindinis šio mokslinio tyrimo šaltinis, todėl Konstitucinio Teismo pozicija dėl plataus teisės aiškinimo metodų taikymo spektro mums ypač aktuali. Be to, daugelis Konstitucinio Teismo išvardytų metodų yra ir klasikiniai [*teisės/moksliniai metodai*]: sisteminis, loginis, teleologinis, istorinis, lyginamasis. Pastarasis vėliausiai yra prisijungęs prie klasikinių mokslinių metodų *quadrigos*, tačiau šiame tyrime jis labai svarbus ir dažnai naudotas, nes per lyginamosios teisėtyros prizmę geriau suvokiama [nacionalinė] konstitucinė teisė ir jos problemos, atsiveria plačios galimybės gilesnei jos interpretacijai. Maža to, lyginamoji teisėtyra jau savaime yra neatsiejama nuo teisės filosofijos, teisės istorijos ir teisės sociologijos. Lyginamojoje konstitucinėje teisėje yra naudojama tam tikra metodinių žingsnių seka: *nustatyti (identifikuoti)–suprasti–palyginti*<sup>12</sup>. Todėl šiame darbe pirmiausia nagrinėjami valstybės ir bažnyčios santykių modeliai atskirų pasaulio valstybių konstitucinėse sistemose, konstitucijų raida, konstitucinės teisės doktrina ir dogmatika valstybės santykio su religija bei religinėmis korporacijomis kontekste, o toks pamatinis šių sistemų lyginimas yra *makrokomparatyvistikos* objektas. Tačiau šiame darbe lyginamoju aspektu labiau nagrinėjamos atskiros valstybės ir bažnyčios konstitucinių santykių problemos, atskiri kai kurių valstybių valstybės ir bažnyčios santykių, valstybės ir religijos santykių konstituciniai institutai, o tai jau yra *mikrokomparatyvistikos* objektas<sup>13</sup>. Abu šie komparatyvistikos lygmenys šiame darbe neatsiejami vienas nuo kito, nes ignoruojant jų abipusę priklausomybę yra didelė tikimybė padaryti klaidingas išvadas, jeigu nematoma viso konkrečios problemos komplekso ir sąsajų su konstitucine visuma. Apskritai *lyginamoji konstitucinė teisė* yra „kultūros mokslas“, kadangi teisinis tekstas negali būti atsietas nuo kultūrinio konteksto, nes teisė apskritai yra *social engineering*<sup>14</sup>.

**Tyrimo rezultatai: teiginiai, išvados.** Disertacijoje ginami teiginiai, krei-  
piantys į konkrečius tyrimo rezultatus bei lemiantys tyrimo išvadas, yra susiję su  
darbo pradžioje iškelta tyrimo problematika, tyrimo uždaviniais ir tikslu. Todėl  
tyrime *pasiektus rezultatus* galima apibendrinti pagal *ginamas tezes*: 1. Valstybės  
ir bažnyčios santykiai yra [ir turi būti] visiškai subordinuoti demokratinei Kon-  
stitucijai kaip teisės aktui, išreiškiančiam visuomenės sutartį, ir jurisprudencinei  
Konstitucijai. 2. Konstitucinė bažnytinė teisė yra kompleksinis Lietuvos konsti-  
tucinės teisės institutas. 3. Konstitucinė religijos laisvė yra valstybės ir bažnyčios  
santykių pamatas bei tikslas, o tautos suverenitetas yra konstitutyvinis valstybės

<sup>12</sup> Wieser, B. *Vergleichendes Verfassungsrecht*. Springers Kurzlehrbücher der Rechtswissenschaft. Wien, New York: Springer, 2005, p. 42–43.

<sup>13</sup> *Ibid.*, p. 25–26. Zweigert, K.; Kötz, H. *Lyginamosios teisės įvadas*. Vertė Gečienė, D.; Nekrošius, V.; Vinkleris, P. Vilnius: Eugrimas, 2001, p. 19–20.

<sup>14</sup> Zweigert, K.; Kötz, H. *op cit.*, p. 54.

ir bažnyčios santykių elementas. 4. Lietuvos Konstitucijoje yra įtvirtintas valstybės ir bažnyčios kooperacinio santykio modelis, pagrįstas nelaicistine valstybės pasaulietiško interpretacija.

1. *Dėl valstybės ir bažnyčios santykių subordinacijos demokratinei Konstitucijai bei jurisprudencinei Konstitucijai.*

1.1. Pagrindinių disertacinio tyrimo idėjų „pirmasis judintojas“ (*Primum movens*) yra konstitucinės teisės šaltinių sistemos samprata, todėl ji iš esmės nulemia *valstybės ir bažnyčios konstitucinių santykių teisės* sampratą. Iš to, kad teisės sistema yra monocentrinė, t. y. konstituciocentrinė, ir iš to, kad tik Konstitucinis Teismas oficialiai aiškina Konstitucijos nuostatas, darosi aišku, kad *pasaulietinės valstybės* Konstitucijoje yra tiek, kiek jos turinio bei apimties ribų yra atskleidęs Konstitucinis Teismas. Lygiai taip pat tikėjimo bei sąžinės arba religijos laisvės Konstitucijoje yra tiek, kiek jos apsaugos sferą bei turinį yra išaiškinęs Konstitucinis Teismas. Teisės sistemos konstituciocentrizmas šiuo atveju reiškia ir tai, kad religinės prigimties teisės sistemos valstybėje gali egzistuoti ir koegzistuoti tik tiek, kiek pati Konstitucija jų nedraudžia, nes ji jas „pripažįsta“ (Konstitucijos 43 str. 1 d.), bet ji būtent tokia apimtimi leidžia joms egzistuoti nacionalinėje erdvėje, kiek jų veikimas neprieštarauja įstatymams, *in primis* Konstitucijai ir dorai (Konstitucijos 43 str. 1, 6 d.), todėl jų teisinė autonomija jokių būdu nėra absoliuti (Konstitucijos 7 str. 1 d.).

1.2. *Konstitucinių* valstybės ir bažnyčios santykių teisės šaltiniai sutampa su konstitucinės teisės, kaip aukščiausiosios teisės, šaltiniais, todėl jos pagrindas nėra ordinarinė teisė. Vis dėlto teisinio reguliavimo aukščio dimensijos kai kuriais atvejais neišvengiamai susipina, ypač kai kalbama apie valstybės ir bažnyčios santykių teisę, kaip *teisės studijų discipliną* ir vieną iš *teisės mokslų*, ir kai kalbama apie *valstybinę bažnytinę teisę*, kuri apima tiek ordinarinę, tiek konstitucinę valstybės ir bažnyčios santykių teisę.

2. *Dėl konstitucinės bažnytinės teisės, kaip sudėtingo Lietuvos konstitucinės teisės instituto, apibūdinimo.*

2.1. Vadovaudamiesi konstitucinės teisės teorijoje atskleista konstitucinės ir valstybinės teisės skirtimi, vokiškosios erdvės valstybių mokslininkų darbais bei Vokietijos Federalinio Konstitucinio Teismo jurisprudencija konstatuojame, kad *valstybine religijos ir bažnytine teise* vadintume *visą (konstitucinę ir ordinarinę)* „bažnytinį“ bei „religiniu“ aspektais reikšmingą valstybės nustatytą teisinę tvarką. Tačiau *konstitucine religijos ir bažnytine teise* vadintume vien tik

- [aukščiausiojo] *konstitucinio lygmens* teisinės tvarkos sistemą, reguliuojančią institucinius *konstitucinius* valstybės ir bažnyčios santykius bei apimančią su jais susijusią reikantiškų konstitucinių pagrindinių teisių sritį.
- 2.2. Būtent pagal konstitucinėje teisėje reguliuojamų santykių sritį darbe išskirta *konstitucinė ius ecclesiasticum*, kaip konstitucinis institutas, arba kaip Konstitucijoje įtvirtintų principų ir normų visuma *plius* Konstitucinio Teismo formuluojamos oficialios konstitucinės doktrinos dalis kaip tam tikras konstitucinės teisės „fragmentas“, skirtas instituciniams valstybės ir bažnyčios santykiams bei su jais susijusioms pagrindinėms teisėms. Valstybės ir bažnyčios santykių teisė laikytina *sudėtingu* konstituciniu institutu pirmiausia dėl gana gausios panašių konstitucinių principų bei normų grupės arba viso konstitucinės teisės reguliavimo *dalyko dalies* savaime pakankamo *identiteto*.
  3. *Dėl konstitucinės religijos laisvės buvimo valstybės ir bažnyčios santykių pamatu bei tautos suvereniteto determinacinės reikšmės šių santykių tapsmui.*
    - 3.1. Fundamentaliosia prasme *bažnytinių* bei *religinių* juridinių asmenų, kaip pagrindinių teisių subjektų, egzistavimo ir veiklos pagrindas valstybėje yra demokratinės valstybės garantuojama *korporatyvinė religijos laisvė*. Valstybė pati apibrėžia bažnyčių ir religinių organizacijų teisinę padėtį joje ir tai ji daro *inter alia* tam, kad išsaugotų savo narių, t. y. piliečių pagrindines teises, pirmiausia religijos laisvę ir taikų skirtingų religijų ir pasaulėžiūrų asmenų sambūvį bei *ordre public*, kas, be kita ko, reiškia *valstybės*, o ne bažnyčių bei religinių organizacijų *teisės*, valstybinės jurisdikcijos, o ne bažnytinės jurisdikcijos *viršenybę*.
    - 3.2. *Savivaldos ir autonomijos teisė yra vienas iš bažnyčių korporatyvinės religijos laisvės elementų*. Tačiau savireguliacijos teisė nėra absoliuti mažų mažiausiai tuo požiūriu, kad bažnyčios bei religinės organizacijos turi gerbti teisinės valstybės principus, ypač laikytis minimalių standartų pagrindinių teisių srityje: bažnyčių bei religinių organizacijų *autonomija* siejama su jų vidinių reikalų tvarkymu, t. y. su tomis vidinio valdymo sritimis, kuriose jos turi teisę savarankiškai [kanoniškai] tvarkyti nepaisydamos valstybės konstitucinių nuostatų (*grynai bažnytiniai aktai*); bažnytinių bei religinių bendruomenių *savivalda* siejama su jų išorinių reikalų tvarkymu, t. y. su išore (už vidinio valdymo ribų) susijusiais aktais, kurių priėmimas neįmanomas be valstybės teisės laikymosi bei kontrolės (*su valstybės teise derinami ir jai neprieštarauti turintys bažnytiniai vidinio valdymo teisės aktai*);



todėl reikėtų kalbėti apie *koordinacinį bažnytinių ir valstybinių aktų koegzistavimą*, tačiau moderni teisinė valstybė, *inter alia* per gali- mybę bažnytinius aktus kvestionuoti teisiniu būdu įtvirtina savo aktų primatą bažnytinių aktų atžvilgiu, kadangi įstatymai galioja visiems.

- 3.3. Vis dėlto pirminiame akte – Konstitucijoje – valstybė ir Tauta (kaip Konstitucijos kūrėja) nėra visiškai laisvos nustatyti bet kokią valsty- bės ir bažnyčios konstitucinių santykių formą, nes turi laikytis vi- suotinai pripažintų teisės principų, t. y. valstybės „viešpatavimas“ re- liginių bendruomenių atžvilgiu, vienašališkai suvereniai apibrėžiant jų vietą ir vaidmenį valstybėje, nėra neribotas, nes ji *volens nolens* privalo garantuoti religijos laisvę ir užtikrinti asmenų teisinę lygybę bei nediskriminacines sąlygas.
- 3.4. Pilietinės Tautos laisvo apsisprendimo aktu įsteigiama demokratinė valstybė santykyje su religija ir institucionalizuotomis jos formo- mis – bažnyčiomis bei religinėmis organizacijomis – *turi būti lais- vės, taikos, demokratijos, tolerancijos valstybė*, bet tik su sąlyga, jeigu ir pačios bažnyčios bei religinės organizacijos gerbia šias vertybes ir neveikia antikonstituciniu būdu. Valstybė, pati [ne be Tautos valios] būdama religijos bei pasaulėžiūros atžvilgiu neutrali, *paradoksaliai* yra priversta saugoti ir ginti [ne tokią jau neutralią] Konstitucijoje įtvirtintą *intersubjektyvią* Tautos vertybių sistemą. Be valstybės, kaip tam tikros būtinos bendruomeninės terpės, neįmanoma realiai užti- krinti paskiro asmens laisvės, tad ir religijos laisvės.
- 3.5. Atkreiptinas dėmesys į asmens tam tikro masto *integracijos* (ne asi- miliacijos) į pilietinę visuomenę *imperatyvą* (tai ir yra *viešasis inte- resas*), kuris Vakarų valstybių konstitucinėje jurisprudencijoje vis labiau akcentuojamas. Toks asmens integracijos į pilietinę visuomenę ir valstybės konstitucinę santvarką reikalavimas mažų mažiausiai kyla iš Konstitucijos Preambulėje įtvirtinto *atviros, teisingos, darnios pilietinės visuomenės ir teisinės valstybės* siekio bei iš Konstitucijos 27 straipsnio („žmogaus įsitikinimais, praktikuojama religija ar ti- kėjimu negali būti pateisinamas <...> įstatymų nevykdymas“) ir iš 28 straipsnio („įgyvendindamas savo teises ir naudodamasis savo lais- vėmis, žmogus privalo laikytis Lietuvos Respublikos Konstitucijos ir įstatymų, nevaržyti kitų žmonių teisių ir laisvių“). Be to, mūsų įsiti- kinimu, tarp dviejų konstitucinių vertybių – *asmens integracijos į vi- suomenę* ir Lietuvos *daugiakultūrinės bei daugiareliginės visuomenės* Konstitucijos 43 straipsnio 1 dalies prasme – nėra ir negali būti jokio konstitucinio konflikto (priešingai, multikultūrinis kontekstas dar

labiau įpareigoja asmenį integruotis į konkrečios valstybės visuomenę – paklusti jos vertybėms ir konstitucinei santvarkai)!

4. *Dėl valstybės ir bažnyčios kooperacinio santykio modelio, pagrįsto nelaicistine valstybės pasaulietiško interpretacija Lietuvos Konstitucijoje.*
  - 4.1. Europos Žmogaus Teisių Teismas faktiškai yra konstatavęs, kad valstybė, nebūdama pagrindinių teisių (šiuo atveju – religijos laisvės) subjektas, gali pasirinkti teisinius būdus ginti valstybės piliečių religijos laisvę, kaip vieną iš pagrindinių teisių, vadovaudamasi toje valstybėje nusistovėjusiomis tradicijomis. Taigi valstybė neturi ir negali būti absoliučiai neutrali („sterili“) religiniu ir pasaulėžiūriniu požiūriu, nes ji, kaip yra konstatavęs Vokietijos Federalinis Konstitucinis Teismas, „negali atmesti kultūriškai perimtų ir istoriškai išsąknyjusių vertybinių įsitikinimų bei nuostatų“. Tačiau, kita vertus, valstybė, kurioje gerbiamas ir ginamas žmogaus orumas kaip aukščiausia vertybė, negali ignoruoti paskiro asmens pagrindinių teisių, šiuo atveju tikėjimo ir sąžinės (religijos) laisvės, kuri *neatsiejama nuo* to paties žmogaus *orumo*. Taigi, žvelgiant universaliau manytina, kad Konstitucija nenumato *žmogaus teisės į gyvenimą sekuliarioje valstybėje* arba religiniu ir pasaulėžiūriniu požiūriu „sterilioje“ erdvėje.
  - 4.2. Konstitucijos 43 straipsnio 1 dalies formuluotė, kad „valstybė pripažįsta tradicines Lietuvoje bažnyčias bei religines organizacijas“, *per definitionem* byloja, jog Lietuvoje pasirinktas konstituciškai kooperacinio turinio *valstybės pasaulietiškas*, o valstybės ir bažnyčios santykių modelį, kuris įtvirtintas Lietuvos Respublikos Konstitucijoje, galima apibūdinti kaip *abipusį savarankiškumą vienoje koordinacinių sistemoje* (taip yra išsireiškęs Vokietijos Federalinis Konstitucinis Teismas) arba kaip koordinacinį valstybės ir bažnyčios bendradarbiavimą. Tokia išvada grindžiama tuo, kad:
    - 4.2.1. Konstitucinis Teismas suformulavo valstybės ir bažnyčios *atskirumo*, o ne atskyrimo principą. *Atskirumo* terminas šiuo atveju reiškia, kad valstybinė ir bažnytinė valdžia yra atskiros (netapačios), kad tarp valstybės ir bažnyčios, kaip teisės subjektų, yra skirtumas, bet šis terminas yra kur kas „švelnesnis“ nei *atskyrimo* terminas;
    - 4.2.2. Konstitucinis Teismas savo baigiamuosiuose aktuose nėra aiškiai atskleidęs sąvokos *valstybės pasaulietiškas* turinio. Konstitucinis Teismas valstybės pasaulietiškumą apibrėžia per valstybės ir bažnyčios atskyrimo principą, kuris, kaip jau nurodyta, reiškia paritetinį šių teisės subjektų sugyvenimą. Taigi lietuviškoji valstybės pasaulietiško turinio interpretacija

nėra griežta arba laicistinė. Tampa aišku, kodėl Konstitucinis Teismas *expressis verbis* nurodė ne pasaulietinės valstybės, o tik mokymo ir auklėjimo įstaigų pasaulietiško principą. Be to, Konstitucijos 43 straipsnio 5 dalyje yra įtvirtinta nuostata, kad „bažnyčių bei kitų religinių organizacijų būklė valstybėje nustatoma *susitarimu* [kursyvas – T. B.] arba įstatymu“;

- 4.2.3. Kad būtų išvengta to paties konstitucinio statuso bažnyčių bei religinių organizacijų diskriminavimo, konstitucinė nuostata *valstybė pripažįsta ir bažnytinę santuokos registraciją* savaime reiškia ir tai, kad valstybė turi pripažinti ne tik valstybės pripažintų bažnyčių ir religinių organizacijų santuokos registraciją, bet ir jų kompetentingų institucijų sprendimus (Konstitucijos 43 str. 1, 4 d.) *nutraukti bažnytinę santuoką*, ir tai laikyti juridiniu pagrindu pradėti civilinį santuokos nutraukimo procesą teisme;
- 4.2.4. Konstitucinis Teismas iš esmės yra konstatavęs, kad tradicinių bažnyčių bei religinių organizacijų valstybinis pripažinimas *de iure* (t. y. valstybinis konstatavimo aktas, kad jos yra tradicinės) yra objektyvaus fakto besąlyginis konstatavimas (pačiai tradicine laikomai bažnyčiai ar religinei organizacijai atskirai nereikia įvykdyti jokių sąlygų, kad tokį statusą įgytų), nes jis nepriklauso nuo valstybės valios. Tai ir yra įtvirtinta Konstitucijos 43 straipsnio 1 dalyje „valstybė pripažįsta tradicines Lietuvoje bažnyčias bei religines organizacijas“. Šioje nuostatoje toliau dar minimos sąlygos (pagal šio straipsnio dalies gramatinę struktūrą, po kablelio esanti formuluoatė, „o kitas...“), kurias įvykdžius kartu su kitomis ordinarinėje teisėje numatytais sąlygomis, *kitos bažnyčios bei religinės organizacijos* gali siekti valstybės pripažinimo. Tačiau jos neturi teisės reikalauti, kad Seimas, įvykdžius įstatymo nustatytas sąlygas, būtinai suteiktų valstybės pripažinimą. Taigi, jeigu pagal Konstituciją valstybė *besąlygiškai* pripažįsta vien tradicines Lietuvoje bažnyčias bei religines organizacijas, tai ji privalo tokį pripažinimą *konstatuoti visoms* konstitucinę tradiciškumo sampratą Lietuvoje atitinkančioms bažnyčioms bei religinėms organizacijoms *be išimties* (šiuo požiūriu įstatyme nurodytas tradicinių Lietuvoje bažnyčių bei religinių organizacijų *numerus clausus* gali būti kvestionuojamas). Lietuvos konstitucinis reguliavimas tuo ir išsiskiria iš kitų valstybių, kad tradiciškumas ne tik įtvirtintas Konstitucijoje, bet konstituciškai jis kai kurioms bažnyčioms

preziumuojamas, t. y. valstybė pati savo aktu turi tradiciškumą konstatuoti, o ne bažnyčios turi jį įrodinėti.

*SIŪLYMAI.* Šiame darbe galėtų būti pateikta įvairių siūlymų – nuo bažnytinių mokesčių Lietuvoje įvedimo, kai bažnyčių nariai savo bažnyčioms mokėtų mokesčius, tuo palengvindami valstybės našta, o nenorintiems jų mokėti, visada būtų suteikta juridinė galimybė „išstoti iš bažnyčios“, iki Konstitucijos 43 straipsnio nuostatų [radikalaus] keitimo. Vis dėlto šioms siūlymams dar lemta „palaukti eilėje“, o žemiau pateikti kai kurie kiti:

1. Valstybės, kaip visos visuomenės bendrojo gėrio, paskirtis – užtikrinti visuomenės saugumą, viešąją tvarką, *inter alia* religinę taiką (arba *religinę darną*), t. y. taikų įvairių religijų ir pasaulėžiūrų asmenų sugyvenimą. Su valstybės demokratine konstitucine santvarka yra nesuderinamas bet koks asmenų elgesys, atvirai nukreiptas prieš šias demokratinės teisinės valstybės vertybes. Manytina, kad tokiu elgesiu laikytinas ir *bet koks* viso veido dengimas viešojoje erdvėje, jeigu tik tai nesusiję su įvairių valstybės įgaliotų institucijų viešąją saugumą užtikrinančių funkcijų atlikimu (pvz., policijos pareigūnų, gaisrininkų ir kt. dėvimos veido kaukės įvairių operacijų metu). Todėl neįvardijant jokių religinių, lyties, tautybės ar kt. diskriminacinių pagrindų, neįvardijant jokių konkrečių galvos apdangalų pavadinimų (jais gali būti ir religinis simbolis, išreiškiantis asmens tikėjimą, bet tai gali būti ir visai nesusiję su religija), ne žemesnės galios aktu kaip įstatymas, apskritai griežtai laikantis visų asmens teisių ir laisvių ribojimo konstitucinių pagrindų, būtinas *viso veido slėpimo viešojoje erdvėje draudimas*, mažų mažiausiai kaip viena iš priemonių visuomenės saugumui užtikrinti (šis klausimas tikrai negali būti laikomas [kol kas] „neaktuali“ Lietuvai). Toks draudimas jokiu būdu negalėtų būti laikomas *konstitucinio asmenų lygybės (lygiateisiškumo) principo* pažeidimu, kadangi jis savaime nepaneigtų „žmogaus prigimtinės teisės būti traktuojamam vienodai su kitais“ konstitucinės garantijos ir atitiktų tokį draudimą nustatančio teisės akto „paskirtį ir tikslą“. Lygiai kaip krikščioniškas kryžiaus simbolis Lietuvoje yra akceptuojamas, taip ir musulmonės viešojoje erdvėje gali nešioti galvos apdangalą (ką jos Lietuvoje iki šiol sėkmingai ir daro), tačiau, kaip jau minėta, neturėtų būti nešiojamas veidą visiškai uždengiantis apdangalas, kad žmogus dėl visuomenės saugumo apskritai būtų atpažįstamas.

2. Tokio draudimo galiojimo viešojoje erdvėje ribos turėtų būti griežčiau išplečiamos dar keliais aspektais – konstituciniu draudimu ne visą veidą dengiančius galvos apdangalus bei apskritai *visus kitus religinius simbolius* nešioti valstybės ir savivaldybių institucijų tarnautojams, pareigūnams ir kt. viešiesiems asmenims bei mokymo ir auklėjimo įstaigų auklėtojams, dėstytojams, mokytojams, administracijos bei personalo darbuotojams (todėl ir asmens religijos laisvė nėra absoliučiai nevaržoma (Konstitucijos 26 str. 1 d.), nes jos reiškimosi formos turi

atitikti konstitucines Tautos vertybes ir kitų asmenų teises (Konstitucijos 26 str. 4 d.)). Juk Konstitucijos 40 straipsnio 1 dalyje įtvirtinta: „Valstybinės ir savivaldybių mokymo ir auklėjimo įstaigos yra pasaulietinės“, o Konstitucinio Teismo 2000 m. birželio 13 d. nutarimo motyvuojamosios dalies I skyriaus 7 punkte formuluojama dar plačiau: „Konstitucinis valstybės ir bažnyčios atskirumo principas yra Lietuvos valstybės, jos institucijų ir jų veiklos pasaulietiško pamtas.“

3. Kitas siūlymas yra susijęs su Lietuvoje praktikuojamu steigiamų religinių bendruomenių ir bendrijų registravimu Juridinių asmenų registre *ta pačia teisine forma*, kaip ir jų steigėjo. Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas yra konstatavęs, kad *tradicinių religinių bendrijų ar bendruomenių skaičius yra bažnyčių bei religinių organizacijų autonomijos bei savivaldos reikalas*, t. y. seka iš jų teisės laisvai tvarkytis pagal savo kanonus ir statutus. Žinoma, religinės bendruomenės ir bendrijos, remdamosi įstatymais, tokius struktūrinius padalinius gali pačios įvardyti „pagal savo kanonus, statutus ar kitas normas“. Nepaisant to, problema yra ta, kad nors, pvz., tradicinė bažnyčia gali savo struktūrinį padalinį įvardyti kaip *parapiją*, tačiau valstybės ji bus registruojama *tradicinės religinės bendruomenės ar bendrijos* teisine forma. Tačiau trūksta *religinės bendruomenės ar bendrijos* struktūrinį padalinį nurodančios teisinės formos. Todėl Lietuvoje yra įregistruotos ne devynios, o kone tūkstantis tradicinių religinių bendruomenių ir bendrijų, nors ordinarinės teisės terminai *religinės bendruomenės ir bendrijos* nereiškia Konstitucijoje nurodytų *bažnyčių bei religinių organizacijų* struktūrinių padalinių, o yra tiesiog tapatinami. Toks šių struktūrinių vienetų registravimas Juridinių asmenų registre *tradicinių religinių bendruomenių ar bendrijų* teisine forma yra ydingas. Bažnyčių bei religinių organizacijų struktūriniai padaliniai turėtų būti aiškiai identifikuojami ne tik iš jų *pavadinimo*, bet ir iš *teisinės formos*, o jeigu tokių teisinių formų trūksta įstatymuose, tai tokia numanoma teisinė spraga turėtų būti užpildyta. Mūsų įsitikinimu, bažnyčios bei religinės organizacijos, autentiška konstitucine prasme (atitinkančios konstitucinę tradiciškumo sampratą arba tradicinėmis nesančios, bet valstybės pripažintos), savo lokalinius struktūrinius padalinius turėtų aiškiai fiksuoti pavadinime, o valstybė taip pat turėtų tokių juridinio asmens teises turintį struktūrinį padalinį registruoti tokia teisine forma, kuri nesutaptų su pirminio juridinio asmens teisine forma (kaip buvo parodyta Šveicarijos pavyzdžiu, kur paskiros *religinių bendruomenių* kulto bendruomenės yra viešieji juridiniai asmenys – *bažnytinės bendruomenės*).

## MOKSLINIŲ PUBLIKACIJŲ SĄRAŠAS DISERTACIJOS TEMA

1. Blinstrubis, T. Bažnyčios (religinių bendruomenių) konstitucinė samprata ir savireguliacijos ribos. Šveicarijos pavyzdys (II). *Socialinių mokslų studijos*. 2011, 3(1): 173–192.
2. Blinstrubis, T. Pasaulietinės valstybės principas. *Socialinių mokslų studijos*. 2010, 2(6): 139–161.
3. Blinstrubis, T. Suvereniteto įgyvendinimo ypatumai ir religijos laisvė valstybės ir bažnyčios konstituciniuose santykiuose. Šveicarijos pavyzdys (I). *Socialinių mokslų studijos*. 2009, 2(2): 63–78.
4. Blinstrubis, T. Valstybės pasaulietiškas. *Konstitucinė jurisprudencija: Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo biuletenis*. 2009, 2: 289–320.

## GYVENIMO APRAŠYMAS

2002 m. autorius baigė teisės bakalauro studijas Lietuvos teisės universitete. 2001 m. vieną semestrą pagal ERASMUS programą studijavo Christiano – Albrechto universitete (Kylis, Vokietija). Tais pačiais metais Kylio m. prokuratūroje prie Schleswig – Holstein federacinės žemės teismo ir Schleswig – Holstein federacinės žemės vidaus reikalų ministerijoje (Kylis, Vokietija) atliko stažuotę.

2006 m. autorius įgijo teisės magistro laipsnį pagal Administracinės teisės ir proceso programą Mykolo Romerio universitete. Magistro darbą gynė Teisės filosofijos katedroje iš teisės filosofijos srities. Šio darbo rašymo tikslais 2005 m. savarankiškai stažavosi Karlo – Franzenso universitete (Gracas, Austrija).

2007 m. autorius pradėjo doktorantūros studijas Teisės filosofijos katedroje Mykolo Romerio universitete, o 2008 m. pradžioje perkeltas į Konstitucinės teisės katedrą. 2008 m. atliko dviejų mėnesių stažuotę Liucernos universitete (Liucerna, Šveicarija). Konstitucinės teisės katedroje nuo 2007 m. dirbo asistentu, o nuo 2008 m. dirba lektoriumi.

2006 – 2008 m. autorius taip pat dirbo dėstytoju valandininku, o vėliau asistentu Kauno technologijos universiteto Socialinių mokslų fakulteto Teisės katedroje.

2005 – 2006 m. autorius dirbo teisės konsultantu VŠĮ „Teisinės pagalbos centre“ prie Mykolo Romerio universiteto. O taip pat kurį laiką Advokato Zenono Keručio kontoroje Vilniuje. 2002 – 2003 m. UAB „Hronas“ ir UAB „Altavis“ teisininku Vilniuje.

